

«Femtekolonister.

- a) De militære sjefer skal regne med at femtekolonister vil komme til å bli satt inn før eller samtidig med væpnet angrep
- c) De militære sjefer plikter med de midler de rår over, og sikre mobiliseringen og de væpnede styrker mot femtekolonister.»»

Retten fant at fordi meldingene ikke benyttet navn på eksisterende grupperinger eller satte gruppedannelser i forbindelse med navn på bedrifter, skoler eller andre eksisterende institusjoner, var de i samsvar med Forsvarssjefens direktiv.

8. Granskingen av Politiets overvåkingstjeneste

8.1. INSTRUKSER OG RETNINGSLINJER OM REGISTRERING OG INNHENTING AV OPPLYSNINGER

8.1.1. Innledning

I kapitlet her skal beskrives instruks og retningslinjer som er gitt for overvåkingstjenesten. Dels er instruksene gitt av overordnet organ. Dette gjelder overvåkingsinstruksene, som enten er gitt av Justisdepartementet eller ved kongelig resolusjon. Videre gjelder det enkelte andre bestemmelser, f.eks instruks fra august 1955 om samarbeid mellom de militære myndigheter og politiet til trygging av rikets sikkerhet, fastsatt av Regjeringens sikkerhetsutvalg, og direktivet av 4. november 1983 om personellsikkerhet i den sivile forvaltning, fastsatt ved kongelig resolusjon.

Dels er instruks gitt av Overvåkingssentralen til de underliggende ledd i tjenesten. Overvåkingssentralens instruksjonsvirksomhet har i hovedsak foregått på to måter. For det første er det utarbeidet generelle, skriftlige instruks, som er sendt de underliggende ledd i form av sirkulærer og rundskriv. For det andre har instruks og retningslinjer blitt gitt muntlig på møter i overvåkingstjenesten eller i form av brev fra Overvåkingssentralen til det enkelte politikammer.

Uttalelser fra Justisdepartementet og Stortinget vil også bli omtalt, fordi disse har vært oppfattet som retningsgivende for overvåkingstjenesten, og fordi de kaster lys over hvordan instruksverket har vært oppfattet.

Her skal gis en fremstilling av reglene. For kommisjonens drøftelser av ulike tolkingsspørsmål og kommisjonens vurderinger av reglene, vises til kap 9.

Fremstillingen omfatter bestemmelser om hva slags opplysninger som kan registreres. Dette er et spørsmål om hvilke opplysninger det er relevant for overvåkingstjenesten å ta vare på. Med andre ord er problemstillingen hvilke begrensninger for registreringsadgangen som gjelder etter opplysningenes innhold.

Videre omtales bestemmelser om hvorledes opplysninger kan innhentes. Problemstillingen her er hvilke begrensninger som gjelder for overvåkings-

7.11. EN NY TRUSSEL FRA HØYRE

Som det fremgår av pkt 8.4.10, ble den ekstreme høyreside - med unntak for den første etterkrigstid - ikke omfattet med noen særlig interesse før etter 1. mai 1979, da det ble klart at enkelte grupper anvendte vold. Fra dette tidspunkt, og særlig etter Hadelands-drapene i 1981, kom grupper på den ekstreme høyreside for alvor i søkelyset.

I løpet av 1980-tallet skjedde det en omfattende omprioritering av overvåkingspolitiets innsats, med nedprioritering av venstresiden og opprioritering av grupperinger med nynazistisk og rasistisk ideologi som utøvde vold eller kunne mistenkes for å kunne ty til voldsbruk.

tjenestens bruk av ulike metoder. Der slike metoder krever hjemmel i lov, redegjøres ikke bare for instruksene, men også for de rammer lovverket setter.

Av hensyn til sammenhengen behandles bestemmelser om bruk av opplysninger ved personkontroll i kap 10.2 og 10.3 og instruks og retningslinjer om bruk av opplysninger utenom personkontroll i 8.5.1.1.

8.1.2. Overvåkingsinstruksene

I granskingsperioden foreligger følgende instruks for Politiets overvåkingstjeneste:

- 6. juli 1937: Instruks for politiets overvåkings-tjeneste fastsatt av Justisdepartementet
- 7. juni 1952: Instruks for politiets overvåkings-tjeneste fastsatt av Justisdepartementet
- 27. april 1955: Instruks for politiets overvåkingstjeneste fastsatt av Justisdepartementet
- 30. desember 1959: Instruks for politiets overvåkingstjeneste fastsatt av Justisdepartementet
- 25. november 1977: Alminnelig instruks for politiets overvåkingstjeneste, fastsatt ved kgl res. Ved kgl res samme dag ble det også fastsatt bestemmelser om overvåkingstjenestens organisasjon og interne kompetansefordeling.
- 19. august 1994: Alminnelig instruks for politiets overvåkingstjeneste, fastsatt ved kgl res

Hver instruks erstatter den foregående instruks. I 1977 ble regelverket fordelt på to instruks, én om virksomheten og én om organisatoriske forhold. Instruksene fra 1977 og 1994 er ugradert. De andre instruksene har vært gradert Hemmelig, men er avgradert.

Kommisjonen har avgrenset sitt mandat i tid til perioden fra krigens slutt til 1994. Instruks av 1994 vil derfor ikke ble behandlet nærmere.

8.1.3. Grunnlaget for registrering av opplysninger - problemstilling

For at overvåkingstjenesten skal kunne løse sine oppgaver er det nødvendig at tjenesten innhenter

110080

«NTA har siden starten i oktober 1979 hatt nokså stor kontakt med diplomatisk personell fra WP-land. Disse har arbeidet intenst for å få innpass i organisasjonen, få inn sine publikasjoner og meninger i org. avis, og få inn personer i ledende stillinger som tilhører NKP, SV eller medlemmer av Den norske Fredskomiteé (DNF) eller arbeider aktivt i andre «freds- og nedrustningsorganisasjoner»... Selv om organisasjonen NTA fremstiller seg selv som «tverrpolitisk og partipolitisk uavhengig», har vel knapt noen kunnet unngå å registrere den «slagside» som har utviklet seg i freds- og nedrustningsspørsmål som i det alt vesentlige retter seg mot NATO-land og Vesten.»

En tjenestemann som arbeidet med saksfeltet ved Overvåkingssentralen på 1980-tallet, har forklart til kommisjonen at man fulgte med på ledelsen i Nei til atomvåpen. Tjenestemannen ga uttrykk for at selv om organisasjonen angivelig var tverrpolitisk, var hovedparolene ofte identiske med NKPs standpunkter. Han mente således at organisasjonen var influert av NKP. Tillitsverv i ledelsen i Nei til atomvåpen var imidlertid ikke tilstrekkelig til opprettelse av observasjonssak.

I Overvåkingssentralens notat av januar 1985 om registreringspraksis, jf pkt 8.1.3.3.c) og ovenfor under b), er Nei til atomvåpen nevnt i oversikten over noen aktive norske fredsorganisasjoner. Det er ikke angitt særskilt for Nei til atomvåpen hvorledes registrering skulle skje. Dette innebar at den enkelte persons virksomhet, kontakter, reiser til østblokk-land mv skulle vurderes i sammenheng. Observasjonssak kunne opprettes. Ellers kunne opplysninger noteres i arbeidsregistret.

8.4.9.3. Solidaritetsorganisasjoner

a) Vietnam

Den norske Solidaritetskomité for Vietnam startet som en tverrpolitisk bevegelse på den politiske venstresiden, men ble etter hvert dominert av ml-bevegelsen. Kartleggingen av organisasjonen er derfor fremstilt under 8.4.6.7.

Materiale i emnearkivet ved Overvåkingssentralen viser at Overvåkingstjenesten fulgte nøye med på komiteens virksomhet også i årene 1965 til 1967, før organisasjonen ble overtatt av ml-erne.

Etter at SUF fikk kontroll over organisasjonen i 1967, ble det dannet en ny organisasjon, Vietnambevegelsen, med utgangspunkt i fagbevegelsen, SF, venstresiden i Arbeiderpartiet og AUF. Overvåkingsspolitiet fulgte noe med på virksomheten i Vietnambevegelsen, men sammenliknet med kartleggingen av Solidaritetskomiteen skjedde dette i svært beskjeden grad.

b) Midtøsten

Palestinafronten i Norge var en solidaritetsorganisasjon dannet etter en splittelse på Palestinakomiteens landsmøte i 1979. Mens Palestinakomiteen var dominert av ml-erne, rekrutterte Palestinafronten enkeltpersoner fra andre partier og uavhengige på den politiske venstresiden.

Kartleggingen av Palestinakomiteen (Pal-kom) er omhandlet ovenfor i 8.4.6.8.

Overvåkingstjenesten fulgte også med på Palestinafronten. På samme måte som for Pal-kom, var begrunnelsen mistanke om kontakt med organisasjoner i Midtøsten med potensiale for terrorisme. Kommisjonen går ikke nærmere inn på dette.

8.4.10. Høyreekstremer virksomhet

Når det gjelder utviklingen av høyreekstremer og (ny)nazistiske grupper i Norge, er det rimelig å dele tidsepoken etter 2. verdenskrig i tre deler med hver sine kjennetegn:

- *Etterkrigstiden* som varte frem til slutten av sekstiårene med en del sosial og politisk aktivitet fra «gammelnazistene» som arbeidet for en omvurdering av okkupasjonsstyret og rettsoppgjøret.
- *Norsk Front-tiden* på syttitallet frem til midt på åttitallet: En ny generasjon høyreekstremer meldte seg, og de første aggressive nynazistiske organisasjonene kom til syne omkring 1970. Etter hvert ble det mange smågrupper med skiftende og overlappende medlemskap – og med den klart nynazistiske Norsk Front (Nasjonalt Folkeparti) som den helt dominerende. Utviklingen omfattet alvorlige voldshandlinger i 1979, 1982 og 1985 som sammen med rettsaker svekket disse miljøene avgjørende.
- *Innvandringsmotstand* ble fokus for nye organisasjoner fra midt på åttitallet. Noen var markert nazistiske og voldelige mens andre konsentrerte seg om politisk agitasjon for en mer restriktiv innvandringspolitikk.

Ser vi på aktiviteten til Politiets overvåkingstjeneste, setter 1. mai 1979 et markant skille: Før den datoen var overvåking av høyreekstremer grupper med eventuelle voldstendenser lavt prioritert. Med to bombeeksplosjoner 1. mai 1979 endret dette seg radikalt. I arbeidet med høyreekstremer og nynazister hadde Politiets overvåkingstjeneste en del kontakt med utenlandske tjenester. Det er omhandlet i 8.5.5.5.

8.4.10.1. Første periode, fra krigsslutt til ca. 1970: «Etterkrigstiden»

a) Allment om perioden

Partiet Nasjonal Samling gikk under med nederlaget i 1945 og rettsoppgjøret. Det store flertall av medlemmene gikk inn i politisk passivitet, og det ble ikke gjort noe alvorlig forsøk på å føre partiet videre under gammelt eller nytt navn. De tidligere NS-medlemmene var forsiktede med å opptre offentlig som gruppering, men mange NS-miljøer levde videre på det private plan: Venner møttes, det fantes nettverk, klubber av frontkjempere og andre. De støttet hverandre moralsk og sosialt under «tilbakeføring til samfunnet», som var en vanskelig prosess i en nokså hard etterkrigstid. Mange hadde fått ødelagt karriere og fremtidsutsikter og noen led materiell nød. Mange hadde ikke andre å gå til enn partifellene fra krigsårene.

En del tidligere NS-medlemmer kjente seg urettferdig behandlet, og engasjerte seg i arbeid for å fremme en annen vurdering av krigshendelsene og NSs rolle enn den landsvikoppgjøret bygde på. De ville ha «oppreisning» for seg og sine forbundsfeller og grunnla Forbundet for sosial oppreisning i 1950. De samme kretsene utga et blad som fra 1952 bar navnet Folk og Land²⁴². Forbundet hadde trolig bare noen hundre medlemmer mens bladet på det meste skal ha hatt et opplag på åtte tusen. Kjente NS-medlemmer fra krigstiden var aktive og synlige.²⁴³ I nær tilknytning til Forbundet for sosial oppreisning og med lavere profil fantes Bondelaget «Ny jord» og Hjelpeforeningen for tidligere frontkjemper.

I 1971 ble Institutt for samtidshistorie grunnlagt for å styrke arbeidet for en revisjon av synet på okkupasjonstiden, og fra 1. juli 1974 ble dette instituttet slått sammen med Forbundet for sosial oppreisning. Den nye organisasjonen fikk navnet INO-Institutt for norsk okkupasjonshistorie. INO overtok aksjemajoriteten i Folk og land (fra Forbundet for sosial oppreisning) og sto fra 1979 som offisiell utgiver.²⁴⁴

Både overvåkingspolitiet og etterretningstjenesten viste en viss interesse for disse miljøene. Mot slutten av krigen gikk det rykter om planer for sabotasje og «varulv-aktivitet» etter sammenbruddet. Slikt ble det knapt noe av. Men en del av NS-medlemmene kom seg unna straffeforfølgelsen ved å reise fra landet og skaffe seg ny identitet ute, særlig i Latin-Amerika. Politiet arbeidet med å komme på sporet etter organisasjoner som drev fluktruter, og grupper som planla flukt. Ellers ble det meldt til Overvåkingssentralen om et og annet møte av nazister. Politiet fulgte med når det en sjelden gang dukket opp NS-inspirerte flygeblad, og holdt et øye med svenske nazister som tok kontakt med norske. Men skal en dømme etter oversiktsrapportene fra Overvåkingssentralen og protokollene til Koordineringsutvalget var interessen relativt sporadisk. Det ble snart kommunistene som samlet den store interessen.

Noen hundre «gammelnazister» drev altså med Forbundet for sosial oppreisning. Virksomheten hadde for det meste et tilbakeskuende preg. Folk og land kunne nok se varig verdi i gammel NS-ideologi og -politikk, og organisasjonen hadde en viss kontakt med likesinnede i andre land. Men tonen i bladet var resignert, bitter og nostalgisk. Noen med NS-fortid fra krigsårene kunne drømme om et politisk comeback for gamle idåer og saker, men det ser ikke ut til at dette materialiserte seg i konkrete planer. «Gammelnazistene» ble eldre med årene, men ut over sekstitallet meldte det seg noen ungdommer med interesse for det de eldre hadde stått for- og de tenkte mer på fremtiden. Noen fikk innpass i redaksjonen til Folk og land, som ga plass til en «ungdomsside».

Det var disse som grunnla Nasjonal ungdomsfylking (NUF) høsten 1968 sammen med en gruppe

studenter på Blindern og noen medlemmer utenfor Oslo. Sekretæren kom fra Bodø, der han hadde en gruppe. Lektor Olav Hoaas, som hadde studert historie ved Universitetet, sto bak skrifter og artikler som ble benyttet i agitasjonen. Programmet hyllet den rene rase, kritiserte liberale ideer og advarte mot demokratiet: Det trengtes *norsk* lederskap og *norske* retningslinjer i stedet for allmenne menneskerettigheter. Nasjonal Ungdomsfylking hevdet å stå for norsk nasjonalisme – en variant av den tyske nasjonalsosialismen – som hadde vært bra inntil den ble ødelagt av Hitler og krigen som de allierte påtvang ham.

b) Hva ble registrert i første periode?

Lite tyder på at Politiets overvåkingstjeneste eller andre tjenester så noen særlig trussel mot rikets sikkerhet fra høyreekstremt hold i disse årene. Området var lavt prioritert. Høyreekstrem virksomhet er praktisk talt ikke nevnt i oversiktsrapportene fra Overvåkingssentralen frem til slutten av 1950-tallet (fra 1949). Først i en melding for 2. halvår 1957 er Forbundet for sosial oppreisning omtalt. Arkivet i Overvåkingssentralen inneholder så godt som ingenting før 1960. Noe kan være makulert, men mye er det knapt. Det ser heller ut til at Overvåkingssentralen mente det var lite å finne og registrere. Protokollene fra Koordineringsutvalget viser altså at politiet på førtitallet lette etter grupper som la til rette eller planla flukt til utlandet for nazister, men funnene var sparsomme. Rent sporadisk ble det meldt om flygeblader og plakater.

Fra midt på sekstitallet økte interessen noe i Politiets overvåkingstjeneste. Frem mot 1970 er høyreekstrem virksomhet omtalt i hver årsrapport, men bare med noen få linjer. Trolig mente Politiets overvåkingstjeneste at det var lite å finne, og at det som kunne finnes hadde liten overvåkingsmessig interesse.

Når Politiets overvåkingstjeneste og Koordineringsutvalget likevel interesserte seg for dette, hadde det trolig mest med krigen og krigsintrykkene å gjøre: For det norske etterkrigssamfunnet var gammel- eller nynazistisk virksomhet *fiendtlig* aktivitet. Titusener rettsaker mot «landssvikere» i etterkrigsårene talte et tydelig språk.

Når oppmerksomheten økte noe, behøvde ikke det komme av at høyreekstrem aktivitet i Norge økte. Fra tid til annen gjorde høyreekstremer partier og grupper seg gjeldende i andre land, Tyskland, Italia mv. Dette vakte ganske mye oppsikt i media, og Politiets overvåkingstjeneste var orientert, og det kunne dra med seg noe større aktsomhet i Norge.

c) Organisasjoner og grupper

Forbundet for sosial oppreisning med avisen Folk og land ble altså omtalt i årsberetning fra Overvåkingssentralen for første gang i 1957. Omtalen – ca én side – forteller litt om hvorledes forbundet kom i stand, orienterte kortfattet om aktiviteter, om styret og om økonomien. Dessuten nevner rapporten Bondelaget «Norsk jord» og Hjelpefor-

²⁴² Fortsettelse av bladet «8.mai»

²⁴³ f eks Odd Melsom og Orvar Sæther

²⁴⁴ Opplysningene bygger på gjennomgang av Folk og lands årganger.

eningen for tidligere frontkjempere, som samarbeider med forbundet.

I årene deretter er de høyreekstreme fraværende i rapportene til de kommer inn igjen i 1967 og får årvisst omtale. Også nå er det mest Forbundet for sosial oppreisning som interesserer. Men omtalen er kortfattet og overflatisk: Forbundet finnes, gir ut et blad og holder årsmøte- og Politiets overvåkingstjeneste holder et øye med det.

Men den stigende interessen medfører også at Politiets overvåkingstjeneste i årsoversikt for 1970 nevner at de har registrert noen andre, mindre grupper med nazistisk eller høyreekstremt tilsnitt: KK60 (Kameratklubben av 1960), Kristne Venner og Instituttet for samtidforskning. Men det trengtes ikke store ressurser for å oppdage disse, som regelmessig annonserte sin eksistens og møtevirksomhet i Folk og land.

I 1971 dukker Nasjonal Ungdomsfylking opp for første gang i årsoversikt fra Politiets overvåkingstjeneste. Det gikk altså tre år fra Nasjonal Ungdomsfylking ble grunnlagt til Overvåkingssentralen tok den med i sin årsoversikt, og Politiets overvåkingstjeneste så ingen stor trussel i den nye «fylkingen»: «Få tilhengere», «betydningsløs», «har foreløpig ikke gjort seg særlig gjeldende».

En annen gruppering vakte noe mer uro, en høyreekstrem gruppe innenfor Oslo Unge Høyre. Mange var de ikke, men det forekom skytevåpen, avsynging av Horst Wessel-Lied i Høyres hus og annet som var lite tillitvekkende. Lederen utga dessuten et blad, ABC. Han ble snart ekskludert av Unge Høyre og grunnla «Oslo Senterungdom Vest»- uten at det tiltaket satte merkbare spor.

d) Møtevirksomhet

Politiets overvåkingstjeneste viser noe interesse for møtevirksomheten blant gamle nazister i disse årene, men det som er å finne i emnearkivet er fra åpne kilder eller fra enkelte innsendte notater fra politikamrene. Det er ingen spor av aktive overvåkingstiltak mot slike møter.

En nokså detaljert omtale av årsmøtet i Forbundet for sosial oppreisning 9. august 1952 på Kraby på Østre Toten er hentet fra bladet «8. mai», forløperen for Folk og land. Forbundet var da nytt og i vekst. Det går frem at 63 delegerte møtte og at ca 250 personer i alt fulgte forhandlingene. Rapporten har fullstendig liste over styremedlemmer og varamenn, over viktige aktører under forhandlingene og litt om hva de snakket om.

e) Annen aktivitet

Sporadisk blir maling av hakekors og oppslag av plakater nevnt i årsoversikter. Det gamle prinsipparkivet inneholder en del avisinnlegg med nazistisk tendens.

f) Personer

Fra midt på sekstitallet fins det i emnearkivet en alfabetisk liste over medlemmer i organisasjonen «Forbundet for sosial oppreisning» med navn, ad-

resse og yrke. Videre kommer enkelte personrapporter i emnearkivet. Men det er ingen tegn til systematisk kartlegging av personer med tilknytning til slike grupper, eller andre aktive overvåkingstiltak. Det ser heller ikke ut til at det er opprettet observasjonssak på personer etter slike lister. Emnet var fremdeles lavt prioritert.

g) Metoder

Etter emnearkivet å dømme baserte Overvåkingssentralen i denne tiden innsamlingen av informasjon mest på åpne kilder, offentlige publikasjoner som «Folk og Land», «8. mai» og dagspresse. Enkelte politikamre sender inn rapporter om personer og grupper. Men arkivene inneholder ikke tegn til aktive overvåkingstiltak som telefon- og postkontroll, sporing el. Politiets overvåkingstjeneste viste en viss beredskap og rutinemessig interesse for ny- eller gammelnazistisk virksomhet, men heller ikke mer.

Trolig gir et svar fra en talsmann for Politiets overvåkingstjeneste til avisen Verdens Gang 26. mai 1965 et dekkende bilde av trusselvurderingen i tjenesten. På spørsmål fra journalisten om det finnes ulovlige nazigrupper i Norge, svarte talsmannen:

«Vi er ikke kommet over hverken personer eller grupper som tyder på aktivitet av større omfang enn vi har kjent til i lengre tid. Den nazistiske aktivitet i Norge er ytterst minimal. En del gamle nazister finnes jo, men enkelte fanatiske ungdommer dukker opp nå og da. Men tilfellene er så spredte og grupperingene så små at man umulig kan snakke om noen organisert nynazistisk virksomhet, sier overvåkingsspolitiet.»

8.4.10.2. Andre periode, ca 1970- ca 1985: «Norsk Front-perioden»

a) Allment om perioden

I disse årene gjør nynazistiske grupperinger seg gjeldende mens «gammelnazistene» mer trer i bakgrunnen. Flere grupper og organisasjoner kommer til syne med overlappende medlemskap. Tendensene til voldsbruk slår ut i bombeattentater med personskaide og i drap. Sterke reaksjoner mot slike hendelser slår tilbake på de nynazistiske gruppene og driver dem på defensiven.

Høsten 1975 ble Nasjonal Ungdomsfylking omgjort til Norsk Front, et politisk parti, med Erik Blücher, 22 år gammel, som «fører». Norsk Front ble det organiserte tyngdepunkt i de nynazistiske miljøene i det meste av denne tiden. Grunnleggingen var forberedt i lengre tid og fikk en «flying start» da NRK valgte nynazistene til tema for det populære TV-programmet «På sparket» 29. mai 1975 og inviterte lederne i Nasjonal Ungdomsfylking. Programmet vakte oppsikt.

Norsk Front skulle ifølge Blücher være «nasjonal og antikommunistisk» og bygge på det norske «folkefellesskap» etter teorier om «den rene rase». Bruk av velkjente nazistiske symboler og nazistisk retorikk inngikk, men organisasjonen markerte seg mer med høyreradikal antikommunisme enn med tradi-

sjonell nazisme. Lederne var helst unge folk, til dels barn av NS-foreldre. «Gammelnazister» var med, men holdt seg noe i bakgrunnen. Norsk Front ønsket å bli registrert som politisk parti med de praktiske fordeler det ga ved nominasjon og valg. Partiet så frem til å delta i stortingsvalget 1977. Men for å bli registrert trengtes tusen underskrifter. Etter en tid ble en liste med over tusen navn levert til Kommunaldepartementet. Derfra kom det svar med formelle innvendinger og tvil om alle underskriftene var ekte. Mens dette ble undersøkt, endret Stortinget valgloven slik at minstekravet økte til tre tusen underskrifter.

Da det ikke lyktes å få registrert Norsk Front som parti, ble det forsøkt å ta over et parti som alt var registrert. Om lag 300 nynazister meldte seg inn i Ensliges Parti for å overta partiet og gi det nytt navn. Forsøket ble stoppet i sluttfasen: En del av nynazistene kunne avvises på årsmøtet av formelle grunner.

Innenfor de nynazistiske miljøene var det brytninger mellom de som ville konsentrere seg om å utvikle et politisk parti og de som la større vekt på aksjoner, våpentrening og fysiske konfrontasjoner med ytre venstrefløy. Avgjørende ble to bombeattentater i Oslo den 1. mai 1979, det ene mot ungdommer som var ute om natten og det andre mot Rød Front-toget. To personer ble skadd, den ene alvorlig. Petter Kristian Kyvik, leder for «aksjonsgruppen» i Norsk Front, ble arrestert og dømt for disse to attentatene.

Reaksjonen på bombeattentatene var sterk i media og i opinionen. Flere episoder hadde gitt varsel om at noe slikt kunne komme til å skje – som bombeattentatet mot Oktober Bokhandel i Tromsø 20. mars 1977. Gjerningsmannen der var ikke medlem av Norsk Front, men var nynazistisk inspirert. Når det skjedde, la Politiets overvåkingstjeneste om og prioriterte heretter arbeidet med høyreekstreme miljø høyere. Kontrasubversjonsavsnittet ble styrket med arbeidskraft for denne oppgaven og landsdelsentralene ble oppfordret til å følge opp. Nynazister ble nå registrert med observasjonssaker og til dels overvåkingssaker.

Det som først og fremst forandret holdning og prioritering var voldsbruken. Den gjorde sterkt inntrykk på opinionen og det politiske miljøet. Den politiske ledelsen i Justisdepartementet signaliserte at de ønsket dette arbeidet prioritert. Det var altså voldsbruken – ikke de politiske holdningene – som fikk Politiets overvåkingstjeneste til å prioritere arbeidet med nynazistene høyere.

Norsk Front ble sterkt kompromittert av bombeattentatene, og lederne valgte å løse opp organisasjonen sommeren 1979. Men i januar 1980 holdt Nasjonalt Folkeparti sitt første «riksting» med Blücher som fører og med de fleste lederne fra Norsk Front på plass. Programmet var rasistisk: Bare mennesker av nordisk ætt skulle være norske borgere.

Antikommunismen var sentral: Forbud mot «marxistisk-leninistisk samfunnsundergraving og utbredelse av klassehat». Nasjonalt Folkeparti ønsket korporatisme, med «næringsting» av arbeidere, arbeidsgivere og stat – som i programmet til Quislings NS. På programmet sto videre arbeidstjeneste for alle, forbud mot abort, styrking av Forsvaret og politiet. Men bombene fra 1979 kastet skygger over partiet og hemmet mulig vekst.

I 1981 kom en ny tragisk voldshandling: Hadelands-drapene. Det var ikke Nasjonalt Folkeparti som sto bak, men en liten gruppe som kalte seg Norges germanske armå. Medlemmene var ganske unge. Rasisme og antikommunisme preget holdningene, men først og fremst interesserte de seg for våpen. Noen var aktive i Ungdommens Heimevern.

De hadde fått to ungdommer til å utføre et våpentveri for seg. Nå krevde tyvene betaling, og den ene hadde kontakt med politiet. Oppdragsgiverne svarte med å ta livet av de to. Drapet skjedde på en skogsvei på Hadeland. Politiet visste at noe var i gjære og fulgte etter bilen med drapsmennene, men mistet kontakten før ugjerningen skjedde. To ble dømt for å ha utført drapet og fikk 18 og 12 års fengsel, mens en tredje fikk 18 år for medvirkning.

Stortinget behandlet St meld nr 18 (1980–81) «Om visse spørsmål innenfor overvåkings- og sikkerhetstjenesten» kort tid etter Hadelands-drapene. Holdningene til høyreekstremisme og nynazisme ble et tema i debatten. Innleggene var sterkt fordømmende samtidig som ingen uttalte seg for et generelt forbud mot slike organisasjoner: Det var bedre å ha dem synlige over jorden enn under jorden.²⁴⁵ Men om den aktuelle hendelsen uttalte justisminister Bjørn Skau blant annet:

«...når vi som i det tilfellet vi opplevde for kort tid siden, står overfor en organisasjon av militær karakter, er reglene strenge. Den slags form for ekstremisme kan ikke aksepteres om vi skal beholde demokrati.»²⁴⁶

Hadelands-drapene skapte et vanskelig klima for Nasjonalt Folkeparti. Erik Blücher trakk seg som leder i august 1981 etter en intern konflikt og flyttet til utlandet. Med base i England fra 1982 ble han en slags reisende representant og koordinator for en internasjonal høyreekstrem paraplyorganisasjon, League of St. George. Jan Ødegaard overtok som reell leder for Nasjonalt Folkeparti. Selv om organisasjonen gikk inn i vanskelige år, fantes det fremdeles en krets omkring Jan Ødegaard, en flokk ungdommer med sterk personlig lojalitet mot lederen.

I 1985 sprang en bombe ved Ahmadiya-Moskeen (Nor-Moske) i Oslo. Gjerningsmannen ble arrestert og dømt. Det var påvist at han hadde tilknytning til Nasjonalt Folkeparti-miljøet. På ny ble partiet svekket av virkningene av et attentat og gradvis dovnet det bort. I 1990 hadde det stilnet helt og i 1991 ble det kunngjort at Nasjonalt Folkeparti var nedlagt.

I mellomtiden hadde motstand mot innvandring fra den tredje verden gradvis vokste frem til å bli

²⁴⁵⁾ Tid S 1981 Se innlegg fra Anne Lise Bakken s.2908ff og statsråd Skau s. 2915 ff.

²⁴⁶⁾ Tid S 1981 s.2916

den viktigste saken for nynazistiske og andre høyreekstreme miljøer. Organisasjon mot skadelig innvandring ble grunnlagt i 1978 av Vivi Krogh. Gruppen hennes hadde en del medlemmer i Oslo og ut over landet, og utmerket seg med innvandreri-entlig propaganda i flygesedler og plakater. Medlemmene hadde forskjellige utgangspunkt. Slett ikke alle var nazister, men både gammelnazister og yngre var med. Noen sammenhengende ideologi eller politisk program hadde ikke denne organisasjonen. Innvandringsmotstand var det samlende.

b) Hva ble registrert i andre periode?

Organisasjoner og grupper

Politiets overvåkingstjeneste fulgte med i fremveksten av en rekke nynazistiske organisasjoner gjennom hele denne perioden. Før 1. mai 1979 nøyde tjenesten seg for det meste med å samle fra åpne kilder og ordnet informasjonen som kom fra politikamrene og enkelte andre kilder. Sporadisk ble også andre metoder brukt. Et vitne har forklart at han hadde «kontakt med enkelte folk som han fikk plassert på innsiden av de organisasjonene Politiets overvåkingstjeneste holdt øye med». Formålet var å kartlegge virksomheten. Dette gjaldt bl a visse høyreekstreme grupperinger. Se nærmere under 9.6.5.3.

Etter 1. mai 1979 ble arbeidet med høyreekstreme grupper grundigere. Flere aktive tiltak ble satt i verk for å skaffe informasjon om grupper og organisasjoner.

Dette hadde ikke som utgangspunkt noen spesiell skriftlig instruks. Tjenestemennene og politikamrene ble muntlig instruert om å legge mer arbeid i de høyreekstreme miljøene. Grunnen var altså voldsbruken som hadde kommet til syne med alvorlige konsekvenser. Overvåkingssjefen hadde møte med Justisdepartementet om saken og ga instruks videre om hva som skulle gjøres.

Overvåkingssentralen forsøkte å kartlegge de nynazistiske nettverkene med forskjellige organisasjoner, grupper med skiftende navn og medlemmer som gikk igjen under ulike organisasjonshatter. Det ble tatt vare på opplysninger om tilslutning, medlemsblad, holdninger og programposter, ikke minst med tanke på å skille mellom grupper som arbeidet for høyreekstreme standpunkter med vanlige politiske midler og grupper som brukte eller kom til å bruke vold.

Møtevirksomhet

Fra 1. mai 1979 viste Politiets overvåkingstjeneste interesse for enkelte større nynazistiske møter, som landsmøter og årsmøter i organisasjoner. Åpne kilder ble benyttet, aviser og medlemsblad. I noen tilfeller ble møtedeltakere registrert ved sporing. Men etter arkivene i Overvåkingssentralen å dømme, var det ikke tale om en systematisk og omfattende kartlegging av høyreekstrem møtevirksomhet. Inntrykket er at overvåkingstjenesten valgte ut enkelte møter som de trodde var særlig viktige eller representative.

Annen aktivitet

Plakatoppslag, spredning av flygesedler, plakatt-bukk, demonstrasjoner ol ble registrert i arkivene i Overvåkingssentralen. Men hovedinteressen var alt som kunne indikere voldsbruk og aktivitet med (para)militært tilsnitt. Særlig var de på vakt mot infiltrasjon i Heimevernet og Forsvaret ellers.

Overvåkingstjenesten tok vare på opplysninger om våpentverier der det var mistanke om at ekstreme politiske grupper sto bak. Fra rettssaker mot nynazister (etter attentatene) ble det samlet opplysninger om medlemmer som hadde forskjellige slags våpen, og hvor de fikk våpentrening og våpen fra (skytterlag, pistolklubber og Ungdommens Heimevern).

Materiale om fysiske konfrontasjoner med kretser på ytre venstre fløy, (mistanke om) planer om attentat mot slike miljøer, som bokhandler og møtelokaler, dokumenter om rettssaker etter attentater mv, ble lagret i emnearkiv.

Personer

Frem til 1979 er interessen for personer på den høyreekstreme fløy sporadisk. Hvorvidt det ble opprettet overvåkingssaker eller observasjonssaker er uklart. Noen saker inneholder dokumenter fra før 1. mai 1979 og kan være opprettet da, men det kan også være tale om dokumenter som var i (emne) arkivet og ble lagt på disse sakene da de ble opprettet etter denne dato. Det ble tatt vare på en del dokumenter fra før 1979 om personer, kanskje med tanke på personkontroll.

Fra mai 1979 endret dette seg radikalt. Det blir opprettet overvåkingssaker på ledere. Politiets overvåkingstjeneste arbeidet heretter aktivt med å skaffe seg navn på aktive nynazister. Medlemskap i Nasjonal Ungdomsfylking/Norsk Front/Nasjonalt Folkeparti og andre grupper kvalifiserte nå til observasjonssak. Også andre personer som kunne identifiseres med navn og knyttes til slike miljø ble arkivert som observasjonssaker. Et spesielt arbeidsregister ble satt opp der kallenavn, ufullstendige navn ol ble ført inn inntil de kunne identifiseres og overføres i saksregister.

Overvåkingspolitiet viser altså større interesse for personer etter 1. mai 1979. Politiet følger med i miljøer der det finnes personer som kan tenkes å planlegge eller utføre forbrytelser som kan medføre fare for rikets sikkerhet herunder «forbrytelser mot den almennelige orden og fred i den utstrekning de representerer slik fare» Dette kommer til uttrykk blant annet i overvåkingssjef Haarstads brev til Justisdepartementet av 29. august 1980 (Se under 8.1.3.3a.) som også tar opp forbindelsen til Norsk Front. Det ser altså ut til at interessen først og fremst er av overvåkingsmessig art: Bare i noen få tilfeller viser dokumentene at politiet har hatt personkontroll for øyet.

Ransaking/beslag

Kommisjonen har funnet flere tilfeller av ulovlig beslag av dokumenter. Sakene er fra første halvdel

av 1980-tallet, og beslagene har skjedd som følge av lovlige ransaker i ordinære straffesaker. Beslagene var ulovlige fordi dokumentene ikke kunne antas å ha betydning som bevis for en straffbar handling, og/eller fordi den som ble rammet av beslagene, ikke ble underrettet. Som et eksempel nevnes at det i forbindelse med ransaking i en hjemmefremmingssak først på 1980-tallet ble beslaglagt en liste med navn på angivelige deltakere i en høyreekstrem gruppering. En navneliste ble også beslaglagt i 1984 etter ransaking i en tyverisak.

c) Metoder

Mye av informasjonen kommer fra åpne kilder, nynazistiske publikasjoner og annen presse. Forskjellige politikamre sender inn til Overvåkingscentralen meldinger og rapporter om personer, aksjoner, møter og som blir gjennomgått og arkivert. Fra våren 1979 blir det mer av dette, og det blir satt i verk aktive tiltak som telefon og postkontroll. Et eget skjema for registrering av personer blir tatt i bruk.

8.4.10.3. Tredje periode, ca 1985-1994: Innvandringsmotstand

a) Allment om perioden

I tredje periode ble innvandringspolitikken fokus for gamle og nye høyre-ekstreme kretser. En rekke organisasjoner oppsto, spredte flygeblad, ga ut aviser, hadde stands, prøvde seg med åpne møter, provoserte demonstrasjoner og til dels slagsmål- og noen stilte lister ved valg. Organisasjonene kan grupperes i to hovedretninger: De med innvandringsmotstand som eneste sak og nynazistiske organisasjoner med et mer ideologisk preg. Skillet var langt fra skarpt. Samme personer kunne gå igjen på begge områder. De innvandringsfiendtlige organisasjonene som stilte opp til valg fremsto gjerne med en mindre aktivistisk profil.

b) Organisasjoner med motstand mot innvandring som eneste sak eller som helt dominerende hovedsak

Folkebevegelsen mot innvandring (FMI) ble grunnlagt på et møte i Haugesund 3. oktober 1987 med Arne Myrdal fra Arendal som leder. Gjennom flygeblad og leserinnlegg i dagspressen angrep de innvandrerne og innvandringspolitikken. I januar 1989 ble Myrdal og flere andre arrestert for planer om å sprengte asylmottaket på Tromøya utenfor Arendal. Sprengstoff, tegninger og annet bevismateriale ble funnet ved ransaking hjemme hos Myrdal. Høsten 1989 ble han dømt til 1 1/2 års fengsel. En medarbeider fikk 1 år. Myrdal fikk også en dom i 1992 på tre måneder for slagsmål med demonstranter i forbindelse med et årsmøte i FMI i Fevik i april 1989. FMI viste seg med stands og flygesedler en rekke steder i landet- i Oslo, på Stord, i Brumunddal, Arendal, Mandal, Tønsberg og flere steder. Det kom snart til brytninger, særlig rundt Arne

Myrdals fremgangsmåte. Han ble kastet som leder mens han satt i fengsel, brøt med FMI og grunnla Norge mot Innvandring (NMI) våren 1991. Organisasjonen hadde stands, laget demonstrasjonstog og folkemøter i sterkt provoserende former. Arrangementene kunne utvikle seg til sammenstøt og slagsmål der politiet måtte gripe inn.

Høsten 1991 kom det til massive demonstrasjoner mot Myrdals organisasjon i Brumunddal og i Oslo. Flere tusen stilte opp og «vendte ryggen mot Myrdal». Etter hvert stilnet det rundt NMI og FMI. Trolig brakte den sterke motstanden blant folk dem over på defensiven.

Organisasjonen Stopp innvandringen ble grunnlagt før stortingsvalget i 1989 og stilte lister som tilsammen fikk nesten 9000 stemmer. Ved kommunevalget to år senere fikk de vel 3500 stemmer og kom inn i enkelte kommunestyre, blant annet bystyret i Drammen. Grunnleggeren var Jack Erik Kjuus. Innvandringssspørsmålet var den ene saken partiet satset på: «Frie, selvstendige folk i egne hjemland.» Allerede på landsmøtet i 1990 ble det indre brytninger. En del medlemmer med Erik Gjems Onstad og Hege Søfteland i spissen, forlot møtet og begynte for seg selv under navnet Nasjonaldemokratene, en gruppe som har vist seg, men gjort lite av seg.

Fedrelandspartiet ble grunnlagt i Bergen 17. mai 1990 med professor i fysikk, Harald Trefall som leder. Partiet har et ti-punktsprogram med hovedvekt på vern av «norsk egenart» og «nasjonal tilhørighet». Fronten mot innvandring er hovedsaken: Innvandrere som alt er kommet til landet skal stimuleres til å reise herfra. Trefall kom inn i fylkestinget i Hordaland i 1991 og partiet ble representert i noen få kommunestyre. Da Nasjonalt Folkeparti ble nedlagt i 1991, fant en del av medlemmene veien til Fedrelandspartiet. Det samme gjorde flere som hadde samarbeidet med Arne Myrdal.

c) Organisasjoner som ønsket å stå frem med et markert nazistisk preg i symbolbruk og retorikk og vedkjente seg en nazistisk/fascistisk ideologi

I denne perioden oppstod det også enkelte mindre grupper som åpenlyst kalte seg nasjonalsosialistiske og demonstrerte slike holdninger ved å ta i bruk symboler som hakekors og solkors, hevde at «holocaust» var en myte og at «den jødiske verdenssammensvergelse» er en trussel. Slike grupper har vist seg både i større byer og på enkelte mindre steder. Voldsbruken har vært påfallende- ikke minst som uttrykk for voldsmentalitet. Overfall på politiske motstandere med køller og tåregassbokser har forekommet.

d) Hva ble registrert i 3. periode?

Organisasjoner og grupper

Politiets overvåkingstjeneste la vekt på å følge virksomheten til forskjellige høyreekstreme grupper. Det som var igjen av organisasjoner fra 1970-tallet hadde fremdeles en viss interesse. Dessuten

holdt tjenesten øye med de forskjellige smågruppene som kom og gikk med skiftende eller overlappende medlemsmasse.

Etter hvert økte interessen for de nye innvanderfiendtlige organisasjonene. I begynnelsen ble Folkebevegelsen mot Innvandring oppfattet som en forening av «vanlige folk som var imot innvandring». Dette forandret seg da det i 1988 ble klart at Myrdal og personer rundt ham hadde planer om å sette fyr på et asylmottak.

Norge mot Innvandring (NMI) var også en organisasjon der Politiets overvåkingstjeneste fant grunn til å følge med og registrere aktivister.

Møtevirksomhet

Politiets overvåkingstjeneste viste interesse for større møter og forsamlinger på den ekstreme høyresiden, som enkelte landsmøter i Nasjonalt Folkeparti på åttitallet. Melding om et større møte av nynazister i Haugesund i november 1984 (120 mennesker ble det sagt) førte til politiinnsats med lokale folk og noen fra Overvåkingssentralen som drev spaning og registrering.

Annen aktivitet

Ut på 1980-tallet kom det til flere voldsepisoder fra høyreekstreme kretser: Forsøk på å sprengte bilen og postkassen til en AKP/RV-leder, angrep på et innvandrerkontor, forsøk på å sprengte bopelen til en journalist i Klassekampen, bombetrussel mot Strømmen storsenter og mot en forretning som en pakistaner drev- og det alvorligste: Dynamittattentatet mot Nor-Moske på Frogner i Oslo i 1985. Om trent samtidig ble det utført skade på synagogen i Oslo med kjente nynazister som gjerningsmenn.

Hovedgrunnen til politiets interesse var den voldspraksis eller det voldspotensiale noen høyreekstreme sto for - med attentat, planer om attentat, påfallende våpeninteresse og til dels voldsorientert eller voldsdyrkende retorikk. Det var først og fremst dette som styrte virksomheten til Politiets overvåkingstjeneste når det gjaldt den ekstreme høyresiden. Politiet fulgte også med når slike grupper hadde demonstrasjoner og aksjoner av forskjellig slag. Politiets interesse var mindre når det gjaldt hva disse gruppene sto for ideologisk og hva slags politikk de ville fremme.

Personer

I overvåkingssjefens rundskriv nr 3/1988 gis det instruksjoner om at Politiets overvåkingstjeneste skal registrere personer med tillitsverv og medlemskap i Nasjonalt Folkeparti som observasjonssak, mens sympatisører kan registreres som observasjonssak eller i arbeidsregister (8.1.3.3 e).

Vanlig politisk virksomhet i innvandringskritiske organisasjoner og parti gir ikke grunnlag for registrering med sak. Når enkelte personer med medlemskap i slike organisasjoner finnes som observasjonssak, henger det sammen med mistanke om forbrytelser som politiet etter instruks er satt til å etterforske, forebygge eller forhindre.

Det er grupperinger som bruker vold eller truer med vold som engasjerer politiets interesse og vakt-somhet.

Ideologi og politisk syn

Overvåkingsspolitiet har altså interessert seg lite for ideologi og politisk syn hos de mest ekstreme organisasjonene. Fokus er satt på aktivitet som medfører vold eller et potensiale for vold. Dessuten kom innvandrerspørsmålet til å stå så sentralt at andre spørsmål som opptok høyreekstreme kom i bakgrunnen. Videre var ikke den ideologiske tenkingen i disse gruppene av et slikt innhold at det innbød til nærmere analyser. Kanskje kunne en ha ventet at Politiets overvåkingstjeneste var mer opptatt av analyser som skulle skille «vanlige foreninger» fra mer voldsorienterte tendenser, men sannsynligvis ga registrering av praksis bedre rettleiding enn programstudier. Organisasjonene var dessuten lite faste i strukturen, medlemmer gikk igjen i flere eller vandret mellom dem.

e) Metoder

Informasjon ble samlet fra åpne kilder som presse, brosjyrer, organisasjonsblader og andre kilder. Meldinger kom inn til Overvåkingssentralen fra lokale politikamre og landsdelssentraler.

Politiet registrerte kjente nynazister, spanet iblant på «aksjoner» eller møter. Også andre aktive overvåkingstiltak kunne bli tatt i bruk. Politietterforskning av kriminelle handlinger (bombeattentater o l) med ransaking fremskaffet opplysninger som ble registrert. Søknader om tillatelse til å ha plakatbukk ble registrert.

8.5. BRUK AV INFORMASJON

8.5.1. Generelt om bruk av informasjon

8.5.1.1. Lover, forskrifter og instruksjoner om bruk av informasjon. Taushetsplikten og unntak fra denne

a) Innledning

Det går frem av overvåkingssinstruksene at enhver som er tilknyttet overvåkingstjenesten, har taushetsplikt. Meddelelse av informasjon fra overvåkingstjenesten til andre krever derfor at det er gjort unntak fra taushetsplikten. Den sentrale problemstilling er derfor hvilke unntaksregler som gjelder, det vil si hvilke opplysninger som uhindret av taushetsplikt kan gis til hvem.

Mellbye-utvalgets rapport (1967) redegjør på side 49-50 for hvorledes de innhentete opplysninger er brukt:

«Den sentrale oppgave for overvåkingstjenesten er å holde den politiske ledelse orientert om den sikkerhetsmessige situasjon. Som ledd i totalforsvaret er overvåkingstjenesten videre pålagt og samarbeide og herunder utveksle opplysninger med

Henvisninger

lenge det ikke bare var tale om å innhente slike lister for å registrere utlendinger, kontrollere tidligere registreringer el, men om arkivering av medlemslistene som sådanne, faller dette utenfor instruksenes rammer for hvilke opplysninger som kunne innhentes ved aktive overvåkingstiltak. Tilsvarende gjelder innhenting av opplysninger ved spaning. Spaning på møtevirksomhet for å kartlegge hvilke utlendinger som deltok og hvilke kontakter disse knyttet, kunne ha overvåkingsmessig interesse. Men det har ligget utenfor instruksens rammer å spane på møtene med sikte på å kartlegge alle nordmenn som deltok. Formålet kan undertiden se ut til å ha hatt et slikt videre omfang; eksempelvis ble det så sent som i 1990 spanet på et årsmøte i en lokal avdeling av Norsk Sovjetrussisk Samband. I spaningsrapporten sies det at man «vil forsøke å få nærmere opplysninger om medlemmer og om driften av avdelingen».

9.6.5.3. AKP(m-l) og nærstående organisasjoner

I 1970-årene ble det i stor utstrekning brukt aktive overvåkingstiltak med sikte på å kartlegge virksomheten til organisasjoner med tilhørighet i ml-bevegelsen, deres medlemmer og sympatisører. Under 9.5.2.3. er det fremhevet at kommisjonen ikke har funnet uttalelser som viser at ledelsen i overvåkingstjenesten på noe tidspunkt mente at *medlemskap* i AKP(m-l) mv i seg selv var av overvåkingsmessig interesse. Praksis viser imidlertid at aktive tiltak ble brukt også for å kartlegge organisasjonenes medlemsmasse.

Den marxist-leninistiske bevegelsen oppsto i slutten av 1960-årene og hadde sin mest aktive periode fra opprettelsen av AKP(m-l) i 1973 og en del år fremover, jf fremstillingen under 8.4.5.1. og 9.5.2.3. der grunnlaget for overvåkingstjenestens interesse for ml-bevegelsen er beskrevet. På grunnlag av bevegelsens erklært revolusjonære målsetting og den virksomhet organisasjonene og medlemmene drev med denne målsetting for øyet, er det naturlig at ikke bare organisasjonene og lederne, men også medlemmene ble ansett for å være av overvåkingsmessig interesse. Overvåkingspolitiet har oppfattet det som nødvendig ikke bare å avklare hvilken realitet det eventuelt var i bevegelsens revolusjonære målsetting, men også hvilken styrke bevegelsen hadde gjennom sine medlemmer og deres plassering i samfunnet – i Forsvaret, organisasjons- og arbeidslivet mv.

På denne bakgrunn kan kommisjonen i utgangspunktet ikke se at det var i strid med instruksverket når overvåkingstjenesten på 1970-tallet søkte å kartlegge ml-bevegelsens organisasjoner og medlemmer ved bruk av spaning og informanter. Så lenge informasjonen var overvåkingsmessig relevant, måtte den kunne innhentes ved slike metoder. Kommisjonen kan likevel ikke se at den omfattende og systematiske bruk av informanter ved skolene med sikte på registrering av skoleelever helt ned på ungdomsskoletrinnet, var forsvarlig innenfor instruksverkets ramme. Denne virksomheten virker mildest talt lite betryggende, og det kan spørres om hvilken interesse det har – overvåkingsmessig eller

i personkontrollsammenheng – hvilke oppfatninger en 15-åring har gitt uttrykk for.

Det er på det rene at overvåkingstjenesten på 1970-tallet også benyttet infiltrasjon som metode for å kartlegge ml-bevegelsen. Kommisjonen har således mottatt vitneforklaring fra en person som arbeidet for Erik Næss ved Overvåkingscentralen. Han har forklart at han hadde «kontakt med enkelte folk som han fikk plassert på innsiden av de organisasjonene Politiets overvåkingstjeneste holdt øye med». Formålet var å kartlegge virksomheten. Dette gjaldt ml-bevegelsen og visse høyre-ekstreme grupperinger. Vitnet er anonymisert av kommisjonen. Dette, som i praksis innebærer at forklaringen ikke er avgitt under rettslig ansvar, reduserer dens beviskraft. Det er ingen grunn til å tro at forklaringen er uriktig på dette punkt.

Kommisjonen peker på at det på dette tidspunkt ikke forelå retningslinjer fra overordnet myndighet for bruk av spaning og infiltrasjon. Grensene for bruken av dem etter alminnelige rettsgrunnsetninger var uklare. Slike metoder måtte kunne benyttes så lenge tungtveiende overvåkingsmessige hensyn tilsa det. Om slike hensyn begrunnet bruk av infiltrasjon for det som ser ut til å ha vært generell kartlegging av virksomheten, er kommisjonen noe i tvil om. Kommisjonen finner alt i alt ikke grunnlag for å anta at dette var kritikkverdig.

I det alt vesentlige er overvåkingstiltakene rettet mot organisasjon eller gruppe med sikte på å kartlegge virksomheten og identifisere deltakerne. Kommisjonen har sett få eksempler på tiltak som retter seg direkte mot enkeltpersoner uten at dette hadde sammenheng med en konkret mistanke mot vedkommende. At slike tiltak undertiden ble iverksatt, er likevel på det rene. Kommisjonen har f.eks kommet over et tilfelle fra 1972 der en person i aksjonskomiteen for sykepleierstreiken ble skygget tilnærmet sammenhengende i 10 dager fra tidlig om morgenen til sent på kvelden. Grunnlaget var mistanke om at streiken hadde tilknytning til ml-bevegelsen. Det ble likevel ikke opprettet overvåkings sak. Kommisjonen har ikke grunnlag for å anta at slik overvåking skjedde i særlig omfang, noe allerede tjenestens ressurser ville stille seg hindrende i veien for.

Kommisjonen legger til grunn at den *overvåkingsmessige* interessen for ml-bevegelsen, helt mot slutten av 1970-årene ikke lenger omfattet vanlige medlemmer og sympatisører, men utelukkende gjaldt partiet og de fremste organisasjonenes virksomhet og – som en følge av dette – ledere og andre toneangivende personer. Dette fremgår uttrykkelig av overvåkingsjef Gunnar Haarstads brev til Justisdepartementet av 29. august 1980, gjengitt under Kommisjonens vurdering av overvåkingstjenestens registreringsvirksomhet under 9.5.3.3. og 9.5.4.2. Det fremgår her at det ikke skjedde noe etter dette tidspunkt som tilsa at medlemskap og annen tilsvarende tilknytning til bevegelsen igjen ble tillagt overvåkingsmessig interesse. Det vises for øvrig til tjenestens oppfatning av AKP(m-l)s overvåkingsmessige betydning på 1980-tallet, gjengitt under avsnittet om telefonkontroll, se 9.6.2.3.

Overvåkingstjenestens bruk av aktive tiltak overfor ml-bevegelsen var størst i femårsperioden fra 1972/73 til 1977/78. Etter 1980 er denne virksomheten naturlig nok sterkt redusert. Den opphørte imidlertid ikke, selv ikke i forhold til vanlige medlemmer, jf fremstillingen under 8.4.5.4.d). Så sent som i 1986 ble spaning brukt mot AKP(m-l)s sommerleire med sikte på identifikasjon av deltakerne. Med samme formål ble det samme år spanet mot et seminar partiet avholdt i Trøndelag. Denne spaningsvirksomheten var kritikkverdig. Kommisjonen tilføyer at den bør ses i sammenheng med de instruksstridige og omfattende retningslinjene om registrering av tilhørighet til ml-bevegelsen som ble distribuert av Overvåkingssentralen på et landsomfattende arbeidsmøte i januar 1985, jf drøftelsen under 9.5.4.2).

Kommisjonen har under 9.3.2.3. gitt uttrykk for at overvåking som utelukkende er basert på mistanke om at en politisk organisasjon er eller kan bli engasjert i ulovlige aktiviteter, må ha grunnlag i jevnlig sikkerhetsmessige vurderinger. I tråd med dette finner kommisjonen avslutningsvis grunn til å fremheve følgende: På begynnelsen av 1980-tallet hadde ml-bevegelsen blitt fulgt meget nøye av overvåkingstjenesten i mer enn ti år, uten at det i denne tiden var fremkommet opplysninger som styrket mistanken om at væpnet revolusjon var under forberedelse. Blant ledende tjenestemenn ved Overvåkingssentralen var det flere som mente at AKP(m-l) ikke lenger hadde, eller bare hadde meget begrenset, overvåkingsmessig interesse, jf de forklaringer som er gjengitt under 9.6.3.2.d). På denne bakgrunn ville det vært naturlig å vente at sentralen hadde utarbeidet en analyse av den sikkerhetstrussel partiet eventuelt fortsatt representerte og hvilken virksomhet dette i så fall ga grunnlag for fra tjenestens side. Kommisjonen kan ikke se at en slik analyse ble utarbeidet på noe tidspunkt. Tvertimot gir tjenestens virksomhet overfor ml-bevegelsen i 1980-årene inntrykk av mangel på overordnet analyse og styring, jf hva som ovenfor er sagt om dette i forbindelse med registreringsvirksomheten og kontrollen av partiets telefoner.

9.6.5.4. Høyreekstreme organisasjoner

Som nevnt under 9.6.5.3. har en person forklart at han på vegne av Erik Næss ved Overvåkingssentralen fikk plassert sine kontakter på innsiden av ml-bevegelsen og visse høyreekstreme miljøer. Dette var før Erik Næss sluttet ved sentralen i 1979. Hensett til den ubetydelige interesse som før bombeattentatene 1. mai 1979 var knyttet til høyreekstreme grupperinger, har kommisjonen vanskelig for å se at infiltrasjon da kunne begrunnes i tungtveiende overvåkingsmessige hensyn.

9.7. OVERVÅKINGSTJENESTENS MEDDELELSE AV OPPLYSNINGER

9.7.1. Overvåkingstjenestens meddelelse av opplysninger til bedrifter og sivile offentlige etater uten sammenheng med sikkerhetsklarering

9.7.1.1. Innledning – rettslige utgangspunkter

Overvåkingstjenesten har gitt personopplysninger til myndighetene i forbindelse med sikkerhetsklarering av personer for behandling av gradert informasjon. Dette behandles under kapittel 10 og 11. Tjenesten har også gitt personopplysninger til bedrifter og offentlige etater eller tjenester som ledd i forhåndskontroll ved ansettelser, uten at det har hatt sammenheng med sikkerhetsklarering. Kommisjonens undersøkelser viser at dette i atskillig utstrekning skjedde til og med siste halvdel av 1970-tallet. Det er usikkert om det også etter dette tidspunkt er gitt slike opplysninger.

Meddelelse av opplysninger fra overvåkingstjenestens arkiver reiser viktige personvern- og rettsikkerhetsspørsmål, jf blant annet fremstillingen under 11.1. Virksomheten har vært politisk ømtålig. Dette bidrar dels til å forklare at det først etter meget lang tid ble gitt instruks for sikkerhetsundersøkelser av personell, dels at de instruks som omsider ble gitt var rettsikkerhetsmessig utilfredsstillende. Når det gjelder meddelelse av opplysninger i andre tilfeller enn som ledd i sikkerhetsundersøkelser, har det før siste halvdel av 1970-tallet ikke foreligget nærmere retningslinjer for forståelsen av taushetsplikten etter overvåkingsinstruksene. Vanskelige avveininger av taushetspliktens innhold i forhold til de oppgaver overvåkingstjenesten var pålagt, har vært overlatt til tjenestens egen vurdering. Ikke minst kan dette ha budt på vanskeligheter når det gjelder meddelelse av opplysninger om politisk virksomhet som var overvåkingsmessig relevant, og som det derfor var tjenestens oppgave å forebygge og motvirke. Ved sine vurderinger har kommisjonen sett hen til at tjenestens meddelelse av opplysninger til bedrifter og offentlige etater, i hovedsak har vært kjent for Justisdepartementet og dessuten er blitt vurdert av regjeringen og Stortinget i forbindelse med behandlingen av St meld nr 89 (1969–70) og St meld nr 18 (1980–81).

Overvåkingstjenestens rettslige adgang til å meddele opplysninger til andre offentlige myndigheter og til bedrifter, er bestemt av innholdet i tjenestemennenes taushetsplikt. Bestemmelsene om dette – lovregler, instruks og myndighetsuttalelser – er omtalt under 8.5.1.1. Som fremstillingen viser, er det i de senere år gitt detaljerte regler om taushetspliktens innhold i forvaltningsloven (1977), straffeprosessloven (1987) og politiloven (1995). Lovreglene, og de overveielser som ligger bak, kan være av en viss interesse ved bedømmelsen av taushetspliktens omfang også før bestemmelsene ble gitt. Men i det alt vesentlige vil bedømmelsen måtte skje på grunnlag av overvåkingsinstruksene – forstått i lys av alminnelige rettsgrunnsetninger – og andre instruks og direktiver fra overordnet myndighet som var gjeldende så lenge virksomheten varte.

Overvåkingssjef Haarstad svarte:

«I Overvåkingssentralens rundskriv nr. 2/1970 (1.10.70) er uttalt at overvåkingstjenestens registrering av norske statsborgere må innskrenkes til det strengt nødvendige og ikke finne sted bare på grunnlag av lovlig politisk virksomhet. Dette er utgangspunktet, og unntak kan bare gjøres i de tilfelle som er nevnt i rundskrivets pkt. 2.1-5. En av grunnene for registrering er således at det fremkommer opplysninger som er relevante ved sikkerhetsundersøkelse av personell. At opplysning om medlemskap eller annen virksomhet for AKP er relevant i personkontrolltjenesten må være på det rene. Det er da viktig at man får de personene det dreier seg om sikkert identifisert, og det er dette det anmodes om bistand til ...»

8.1.3.3. Perioden 1977-1994

a) Overvåkingsinstruksen av 1977 og St meld nr 18 (1980-81)

Overvåkingsinstruksen fra 1977 § 2 tilsvarer § 2 i de tidligere instruksene, men er noe omformulert. En vesentlig endring er at femtekolonnevirksomhet ikke er nevnt. I stedet regnes opp ulike handlinger som i de tidligere instruksler inngikk i definisjonen av femtekolonnevirksomhet. Propaganda er ikke lenger nevnt i instruksen.

Instruksens § 2 lyder slik:

«Overvåkingstjenesten har til oppgave å forebygge og motvirke alle forbrytelser i den utstrekning disse kan medføre fare for rikets sikkerhet, spesielt forbrytelser mot statens selvstendighet og sikkerhet (straffelovens kap. 8), mot statsforfatningen og statsoverhodet (straffelovens kap 9), mot den offentlige myndighet (straffelovens kap. 12), mot den alminnelige orden og fred (straffelovens kap. 13), allmennfarlige forbrytelser (straffelovens kap. 14) og straffbare handlinger etter lov av 29. april 1899 om enerett for staten til befordring av meddelelser ved hjelp av telegraflinjer o.l. anlegg, jfr. tilleggslov av 24. juli 1914, etter lov av 18. august 1914 om forsvarshemmeligheter og lov av 14. desember 1956 om forsynings- og beredskapstiltak, samt annen virksomhet som går ut på etterretningsvirksomhet, infiltrasjon, sabotasje og attentater m.v. som kan medføre fare for rikets sikkerhet.»

Etter bestemmelsen skal overvåkingstjenesten forebygge og motvirke

- alle forbrytelser som kan medføre fare for rikets sikkerhet, spesielt forbrytelser mot de oppregnede kapitler i straffeloven
- straffbare handlinger etter nærmere angitte spesiallover
- annen virksomhet som går ut på etterretningsvirksomhet, infiltrasjon, sabotasje og attentater mv som kan medføre fare for rikets sikkerhet

Alternativet «annen virksomhet» har selvstendig betydning når virksomheten ikke er forberedelse til en straffbar handling.

Etter § 2 er det et generelt vilkår at de handlinger mistanken gjelder, kan medføre fare for rikets sikkerhet. Selv om det ikke fremgår uttrykkelig av ordlyden, må dette således også gjelde ved straffbare handlinger etter spesiallovgivningen.

Innhenting og registrering av opplysninger er omhandlet i instruksens § 4:

«Overvåkingstjenesten skal innhente opplysninger om personer, grupper og organisasjoner som kan mistenkes for å forberede eller foreta handlinger som nevnt i § 2. ...

Opplysninger som er innhentet i medhold av første ledd, eller i forbindelse med personkontrolltjenesten og som er relevante i henhold til gjeldende bestemmelser for denne tjenesten, kan registreres og oppbevares dersom det antas at opplysningene kan få betydning senere.

Medlemskap i lovlig politisk organisasjon eller lovlig politisk virksomhet kan ikke i seg selv danne grunnlag for innhenting og registrering av opplysninger.»

Av instruksens § 4 fremgår to grunnlag for registrering: Det første er at en person, gruppe eller organisasjon kan mistenkes for å forberede eller foreta handlinger som nevnt i § 2, dvs virksomhet som kan medføre fare for rikets sikkerhet (første ledd). Det andre er at opplysningene er relevante for personkontrolltjenesten (andre ledd).

Instruksens § 4 siste ledd oppstiller et unntak for opplysninger om «medlemskap i lovlig politisk organisasjon» og «lovlig politisk virksomhet». Dette kan ikke «i seg selv» danne grunnlag for innhenting og registrering av opplysninger.

Tolkingen av § 4 siste ledd drøftes utførlig nedenfor under 9.3.1.2 og 9.3.2.3. Der behandles forståelsen av «lovlig politisk virksomhet» og «i seg selv».

Et annet sentralt spørsmål er om unntaket forbød registrering av opplysninger om politisk tilhørighet og virksomhet når slik informasjon ikke hadde overvåkingsmessig betydning, jf § 4 første ledd, men bare var relevant for personkontrolltjenesten, jf andre ledd. Kunne slike opplysninger forhåndregistre med henblikk på en eventuell senere personkontroll? Ordlyden og plasseringen i siste ledd taler klart for at unntaket er generelt. At instruksen skulle tolkes på denne måten ble også uttalt av Justisdepartementet i St meld nr 18 (1980-81):⁴⁹

«Departementet vil slå fast at medlemskap i lovlig politisk organisasjon eller lovlig politisk virksomhet i seg selv ikke kan danne grunnlag for registrering av opplysninger med henblikk på eventuell senere personkontroll. Departementet legger en regel av dette innhold i § 4, siste ledd i overvåkingsinstruksen ...»

Slik var imidlertid bestemmelsen ikke forstått av overvåkingstjenesten, noe departementet var klar over. Både før meldingen ble fremlagt og mens meldingen var til behandling i Stortinget, argumenterte overvåkingssjefen for at opplysninger av betydning ved personkontroll måtte kunne forhåndregistre. Stortingsbehandlingen av meldingen og

⁴⁹ Meldingen s 13

departementets oppfølging av stortingsbehandlingen skapte stor uklarhet. Kommisjonen legger til grunn at Stortinget ikke fravek den oppfatning regjeringen hadde gitt uttrykk for i meldingen, jf drøftelsen under 9.3.1.2. I brev 3. august 1981 til overvåkingssjefen skrev likevel departementet:

«Departementet viser til at Stortinget gjennom sin behandling av St.meld. nr. 18 (1980-81) har gitt sin tilslutning til at overvåkingspolitiet kan fortsette sin virksomhet etter de retningslinjer som er fastsatt i overvåkingsinstruksen av 1977 og i samsvær med den forståelse av instruksen som har vært lagt til grunn hittil.»

På grunnlag av dette brevet baserte overvåkingstjenesten seg på at forhåndsregistrering i personkontrolløyemed kunne fortsette som før.

For ordens skyld bemerkes at selv om forhåndsregistrering ikke lenger var tillatt, er dette ikke det samme som at opplysninger om politisk virksomhet og tilhørighet heller ikke skulle være relevant ved personkontroll. Opplysninger som fra før fantes i overvåkingstjenestens registre, kunne meddeles klareringsmyndigheten så langt de kunne ha betydning ved personkontrollen. Opplysninger kunne også innhentes og registreres som ledd i en pågående personkontroll.

Etter en riktig forståelse av overvåkingsinstruksens § 4 siste ledd kunne opplysninger om politisk tilhørighet og lovlig politisk virksomhet – bortsett fra ved verserende personkontrollsaker – bare registreres på overvåkingsmessig grunnlag, dvs når de var relevante for overvåkingstjenestens virksomhet etter instruksens § 2.

I brev av 29. august 1980 til Justisdepartementet drøftet overvåkingssjef Gunnar Haarstad blant annet hva slags opplysninger som det var overvåkingsmessig aktuelt å registrere:

«2. Overvåkingstjenesten.

Overvåkingstjenesten skal innhente opplysninger om personer, grupper og organisasjoner som kan mistenkes for å forberede eller foreta handlinger som nevnt i overvåkingsinstruksens § 2 (§ 4. 1. ledd). Slike opplysninger kan registreres og oppbevares dersom det antas at opplysningene kan få betydning senere.

Dersom tjenesten skal kunne utføre sin hovedoppgave slik den er definert i instruksens § 2, og også være i stand til å holde Justisdepartementet løpende orientert om alle forhold av betydning for rikets indre sikkerhet (instruksens § 3, litra a) er det for det første nødvendig å feste oppmerksomheten på enkelte partier/organisasjoner av ekstrem karakter på begge politiske ytterfløyer. Hvorvidt overvåkingstjenesten vil sette igang aktiv overvåking med mannskapsinnsats i operasjoner, spaning m.v. overfor disse organisasjoner, vil til enhver tid være et prioriterings spørsmål og avhengig av den utvikling man kan se. Men uten kunnskap om disse organisasjoner vil overvåkingstjenesten ikke kunne løse den oppgave den er pålagt. De opplysninger man kommer over må derfor oppbevares.

Det dreier seg om flg.:

NKP (og dets ungdomsorganisasjon KU)

Det overvåkingsmessige grunnlag for dette vil man finne i den internasjonale situasjon som for tiden råer og det forhold at NKPs ledelse har meget

nær kontakt med det sovjetiske partiapparat og regjering. Opplysninger fra andre vestlige land går ut på at Sovjetsamveldet har gitt, eller mistenkes for å gi, økonomisk understøttelse til landenes kommunistpartier. Gjennom det sovjetiske kommunistpartis internasjonale avdeling utøver Sovjetsamveldet etter alt å dømme fortsatt en sterk innflytelse i en rekke vestlige kommunistpartiers virksomhet. Det er en alminnelig, og også vel begrunnet oppfatning, at NKP nå hører til de mest Moskvaorienterte kommunistpartier i Vest-Europa. Uten at tilsvarende opplysninger som nevnt ovenfor om finansiering foreligger hos oss, er det videre etter en samlet vurdering, etter Overvåkingscentralens oppfatning grunnlag for å si at NKP kan mistenkes for å motta økonomisk støtte – direkte eller indirekte – fra Sovjetsamveldet (strl. § 97 a).

AKP (m-l) og dets ungdomsorganisasjon RU.

Klare uttalelser fra ledende personer innen organisasjonen gir grunn til å anta at den er innstilt på å bruke ukonstitusjonelle midler – inklusive vold – for å nå sine revolusjonære mål (strl. § 98). Det foreligger begrunnet mistanke om at AKP (m-l) har mottatt økonomisk støtte fra Kina (strl. § 97 a).

Anarkister/Frihetlige sosialister/Norsk Syndikalistisk forbund.

Det dreier seg her om en meget liten gruppe – selv om den i det siste har hatt en viss fremgang. Grunnlaget for overvåkingstjenestens interesse er at anarkistene kan mistenkes for å forberede voldsanvendelse for å nå sine politiske mål og den kontakt de har med anarkistgrupper i utlandet som har utført eller medvirket i terrorhandlinger.

Norsk Front og andre nynazistiske grupper.

Overvåkingsgrunnlaget er at organisasjonen kan mistenkes for å forberede voldsanvendelse for å nå politiske mål og overfor politiske motstandere på ytterste venstre fløy. Kyvik-saken gir et bilde av hva man her står overfor.

Med det utgangspunkt at overvåkingstjenesten må følge med i – innhente opplysninger om – de nevnte organisasjoners virksomhet, oppstår spørsmålet om i hvilken utstrekning medlemsbestanden i disse organisasjoner kan være gjenstand for undersøkelser og registrering. I St.meld. nr. 18 gis det uttrykk for at det må være klart at overvåkingstjenesten må kunne nedtegne opplysninger om en persons politiske tilknytning når overvåkingsmessige grunner har gjort det nødvendig å feste oppmerksomheten på vedkommende og at dette gjelder personer som enten alene eller som medlemmer av grupper eller organisasjoner, kan mistenkes for å forberede eller foreta handlinger som nevnt i overvåkingsinstruksens § 2.

For at overvåkingstjenesten skal ha noen mulighet for å følge med i de nevnte organisasjoners virksomhet, er det ubetinget nødvendig at den har oversikt over hvem som leder virksomheten, har de internasjonale forbindelser, de viktigste tillitsverv m.v. Avgrensningen av denne personkategori kan selvsagt være vanskelig og volde tvil, men er opplysningene om personer nødvendig for å få et bilde av hva organisasjonene driver med og hvilke utenlandskontakter de har, må opplysningene – såvidt skjønnes – kunne nedtegnes uten hinder av instruksens § 4, 3. ledd.»

b) St meld nr 18 (1980-81) og direktivet fra 1983 om personellsikkerheten i den sivile forvaltning

I hvilken grad politisk virksomhet og tilhørighet fortsatt skulle ha betydning ved personkontroll ble

I den senere tid har man vært mer forsiktig med å gå ut med bakgrunnsinformasjoner innenfor personkontrollen.

Imidlertid er AKP-(m-l) fortsatt registreringsverdige fordi partiet bl.a. har et program som inneholder begrepet «væpna revolusjon».

Hvem er så registreringsverdige:

1. Nominelle ledere.
2. Tone-angivende personer.
3. De som har en konspirativ adferd.

Regionale og lokale forhold må være avgjørende. Det vil si at man må vurdere lokalt og sette retningslinjer fra sentralt hold til side. For øvrig vil det med det første komme nærmere direktiver for registrering.

Frigaard mente at selv om mange gamle AKP-(m-l)ere i dag har forandret holdninger og sitter i ansvarsfulle stillinger, så skal man i realiteten fortsette med registreringen av AKP-(m-l).

Det er ingen uro i vente fra venstresiden, heller ingen store saker som i overskuelig fremtid vekker venstresiden med, i deres øyne, rettferdige krav. På den annen side er organisasjonen et potensiale som ligger der og som man derfor må følge.»

Kommisjonen legger til grunn at det i årene fra 1985 til 1987/88 skjedde en utvikling i hva som kunne være registreringsgrunnlag. Fra den omfattende registrering som notatene fra 1984 og 1985 beskrev, gikk man gradvis over til å begrense registrering (i form av opprettelse av nye saker) til «nominelle ledere, toneangivende personer og aktive støttespillere», jf rundskriv 3/1988 som omtales nedenfor. I samme periode opphørte forhåndsregistreringen i personkontrolløyemed, jf Erstads brev fra 1987.

e) Rundskriv 3/1988 om terrorisme og subversjon og tiden etter 1988

Den 18. april 1988 sendte overvåkingssjef Erstad ut rundskriv 3/1988 - Terrorisme og subversjon. Justisdepartementet fikk kopi av rundskrivet. Rundskrivet gir detaljerte instruksjoner om hvilke organisasjoner overvåkingstjenesten skal følge med på, og om hva som skal registreres. I rundskrivet gis det innledningsvis uttrykk for at Overvåkingssentralen på møter og konferanser i løpet av «siste år» har gitt muntlige signaler om at terrorisme skal prioriteres foran personkontroll/subversjon.

Om subversjon sies at man må «unngå at tjenesten blir hengende i arbeidsmønstre som ikke svarer til det aktuelle trusselbilde og den vedtatte prioritering». Virksomheten må innrettes mot organisasjoner og grupper som kan mistenkes å forberede eller foreta følgende typer handlinger:

- a. Støtte en fremmed makt før, under eller etter militært angrep på Norge (strl § 86).
- b. Forstyrre det lovlige styresett, den offentlige myndighetsutøvelse og den demokratiske prosess i Norge ved organisert vold, trusler om vold eller andre straffbare handlinger rettet mot

myndighetene eller myndighetspersoner (strl. §§ 98, 99, 99a og 104a annet ledd).

- c. Hindre noens bruk av demokratiske rettigheter ved vold, trusler eller andre straffbare handlinger (strl. kap. 10 blant annet).
- d. Initiere eller organisere omfattende brudd på norsk lov i den hensikt å svekke de lovlige myndigheters autoritet og deres evne til å styre i henhold til Grunnlov og lov (strl. § 140).
- e. Drive omfattende desinformasjon rettet mot den offentlige opinion i den hensikt å destabilisere samfunnet eller hjelpe en potensiell fiendtlig makt (strl. § 97b og § 130).
- f. Danne eller understøtte paramilitære grupper (strl. § 104a første ledd).
- g. Motta økonomisk støtte fra fremmed makt m.v. i den hensikt å påvirke norsk opinion eller til partiformål (strl. § 97a).
- h. Utføre organisert skadeverk/sabotasje mot offentlig eller privat eiendom i hensikt å destabilisere samfunnet og svekke de lovlige myndigheters autoritet.
- i. Anstifte omfattende forstyrrelse av offentlig ro og orden i hensikt å destabilisere samfunnet og svekke de lovlige myndigheters autoritet (strl. §§ 135 og 136).»

Om virkemidlene heter det i rundskrivet:

«Opplysninger om organisasjoner og grupper som faller inn under ovennevnte kriterier, må i utgangspunktet hentes fra åpne kilder.

Hvis organisasjonen eller gruppen bare utgjør en latent trussel, vil det være riktig å samle opplysninger i arbeidsregistre og emnearkiv. Personer tilknyttet organisasjonen eller gruppen skal registreres på sak dersom de deltar i ledelsen, er toneangivende eller opptre konspirativt.

Hvis organisasjonen eller gruppen utgjør en aktuell trussel mot den indre sikkerhet ved at den faktisk utfører handlinger som nevnt, skal såvel medlemmer som aktive sympatisører registreres (overvåkingssak eller observasjonssak). Det vil da være nødvendig for overvåkingstjenesten å skaffe seg best mulig innsikt i organisasjonens virksomhet. Aktuelle virkemidler vil være bruk av konfidensielle informanter, AT⁵², spaning, identifisering av aktivister m.v. I de tilfeller aktive overvåkingstiltak tas i bruk mot person, skal saken registreres som overvåkingssak. Det vises til Rundskriv til POT nr. 8/1979 og nr. 3/1978.

Man minner om de vilkår for registrering som Overvåkingssinstruksens § 4 stiller opp. Til orientering vedlegges overvåkingssjefens brev av 23. januar 1987 til Justisministeren vedrørende fortolkning av § 4. Justisdepartementet har ikke hatt innvendinger mot den regelforståelse som kommer til uttrykk i nevnte brev.»

Brevet det vises til, er overvåkingssjef Erstads brev av 23. januar 1987 til justisministeren, som er omtalt ovenfor.

I rundskrivet gis det deretter en oversikt over hvilke organisasjoner og grupper som POTs virksomhet bør rettes mot. Dette gjelder AKP (m-l), som anses som en latent undergravingsfare, NKP med ungdomsorganisasjoner og bedrifter, som anses som en latent trussel, og Nasjonalt Folkeparti med ungdomsorganisasjoner, som antas å være en aktuell trussel. I tillegg nevnes en del andre organisasjoner som ikke representerer noen aktuell undergravningstrussel, og hvor heller ikke den latente trussel antas å ha særlig stor betydning, men hvor

⁵²⁾ Telefonkontroll

overvåkingstjenesten likevel bør ha en viss oversikt over virksomheten, og over hvem som er ledere, toneangivende eller benytter konspirative metoder.

Det uttales om dette:

«4.3 Organisasjoner og grupper POTs virksomhet bør rettes mot.

4.3.1 Arbeidernes Kommunistiske Parti (Marxist-leninistene) - AKP (m-l) med tilhørende ungdoms- og studentorganisasjon (RU og NKS) og bedrifter.

Den vesentlige del av AKP (m-l)s virksomhet antas nå og i overskuelig fremtid å ligge utenfor de rammer Overvåkingsinstruksen trekker opp for registrering av ekstrem politisk virksomhet.

AKP (m-l) er av interesse for overvåkingstjenesten først og fremst på grunn av innholdet i det militærpolitiske program om «væpnet revolusjon». Dessuten utgjør partiets holdning til lojalitet overfor statens lover en undergravningstrussel. I AKP (m-l)s tilfelle kan man således tale om en latent undergravningsfare. Dette forhold tilsier at politiet bør ha oversikt over sentrale personer i organisasjonen, og hvilke metoder/strategier den til enhver tid kan tenkes å ta i bruk for å nå sine politiske mål. Det er ikke et mål å ha full innsikt i den virksomhet som drives.

På denne bakgrunn bestemmer Overvåkingsentralen at det skal foretas registrering av og føres kontroll med:

- Den nominelle ledelse på lands-, fylkes- og regionnivå.
- Toneangivende personer og personer som opptrer konspirativt.

Disse retningslinjer gjelder kun i den utstrekning overvåkingstjenesten lokalt og regionalt finner at kontrollen kan skje uten at den går utover høyere prioriterte oppgaver. Man viser til pkt. 2 foran.

Opplysninger om mer perifere personer kan det være aktuelt fortsatt å nedtegne i arbeidsregistre. I hvilken utstrekning dette bør skje, må vurderes av det enkelte tjenestetested.

4.3.2 Norges Kommunistiske Parti - NKP med ungdomsorganisasjoner og bedrifter.

NKP antas fortsatt å ha så nær tilknytning til Sovjetunionens kommunistiske parti at det kan betraktes som en underavdeling av dette. I relasjon til flere av de undergravningsformer som er listet opp foran under pkt. 4.1, må NKP ansees som en *latent* trussel. Det er derfor nødvendig at overvåkingstjenesten fortsatt registrerer de nominelle ledere, samt de toneangivende personer og aktive støttespillere i partiet. Valgliste fra partiet vil fortsatt være av interesse, men oppføring på valgliste er i seg selv ikke tilstrekkelig grunnlag for registrering på sak.

Også når det gjelder NKP, må overvåkingstjenesten lokalt og regionalt vurdere hvor store ressurser som kan settes inn uten at det går utover høyere prioritert arbeid.

4.3.3 Nasjonalt Folkeparti med ungdomsorganisasjoner.

Den ekstreme høyreside har fortsatt et potensielle for politisk motivert voldsanvendelse. Det antas å være en *aktuell* trussel, særlig i relasjon til litra c. og f. foran. ...

Den lokale* og regionale vurdering av ressursinnsatsen som er nevnt under de to foregående avsnitt, gjelder også her.»

De viktigste endringer ved rundskrivet av 1988 – sammenlignet med notatene fra 1982 og 1984 – er det ikke lenger kan opprettes sak på grunnlag av plassering på valgliste for NKP og AKP(m-l), og at heller ikke medlemskap og lokale tillitsverv i AKP(m-l) gir grunnlag for sak.

Rundskrivet omtaler også andre organisasjoner. Om disse uttales:

«4.3.4 Andre organisasjoner.

Overvåkingstjenesten bør ha en viss oversikt over virksomheten i følgende organisasjoner, og hvem som er ledere, toneangivende eller benytter konspirative metoder:

- Kommunistisk Arbeiderforbund (KA)
- Marxistisk-Leninistisk Forbund (MLF)
- Internasjonale Sosialister
- Folkereising mot Krig (FMK)
- Anarkistenes Organisasjon i Norden (ANORG)
- Syndikalistisk Forbund

Ingen av disse organisasjoner antas å representere noen aktuell undergravningstrussel. Heller ikke den latente trussel antas å være av særlig stor betydning. Det er dog påkrevet at overvåkingstjenesten til enhver tid kan vite om disse organisasjoner utgjør noen trussel. De vil av Overvåkingsentralen jevnlig bli vurdert i forhold til Overvåkingsinstruksens § 4.

Opplysningene om disse organisasjoner må i praksis hentes fra åpne kilder. De kan samles i emnearkiv og arbeidsregistre. Enkelt personer som tilhører disse organisasjonene, bør registreres på sak, dersom det foreligger mistanke om at vedkommende vil spille på organisasjonen for å forberede eller gjennomføre straffbare handlinger.

Oppregning av organisasjoner under dette punkt antas å omfatte de mest aktuelle. Overvåkingstjenesten må dessuten forsøke å følge med i mulig nydannelse eller utvikling av grupper og organisasjoner som vil kunne ta i bruk ulovlige virkemidler for å nå sine mål. Slike grupper og organisasjoner kan opptre som:

- Kommunistiske front- og dekkorganisasjoner
- Freds- og pasifistorganisasjoner
- Natur- og miljøorganisasjoner
- Humanistiske organisasjoner
- Religiøse og livssynsorganisasjoner
- Ungdoms- og studentorganisasjoner
- Flyktningeorganisasjoner
- Vennskaps-/sympati-/solidaritetsorganisasjoner.

I den utstrekning man kommer over opplysninger som bør tas vare på, forholdes som bestemt ovenfor. I utgangspunktet dreier det seg om emne- og arbeidsregisteropplysninger. Ved mistanke om forberedelse til straffbare handlinger, skal personene registreres på sak. Man minner igjen om at medlemskap i seg selv ikke gir grunnlag for registrering på sak.

Hva angår front- og dekkorganisasjoner bemerkes:

For å forstå virksomheten i slike organisasjoner og vite noe om deres hensikt, er det viktig å kjenne «moderpartiet» og den politiske tilhørighet organisasjonen har. Det er ikke tilstrekkelig å ha kjenn-

skap til front- og dekkorganisasjoner alene, selv om det er disse som opptrer aktivt utad.»

Overvåkingssjef Erstad har i sin forklaring til kommisjonen karakterisert rundskriv 3/88 som et prioriteringsrundskriv. Terrorisme skal prioriteres foran personkontroll og subversjon. Erstad fremhever at hans brev av 23. januar 1987, som rundskrivet uttrykkelig viser til, er en sentral fortolkingskilde for rundskrivet. Erstad uttaler at for organisasjoners og gruppers virksomhet bygger rundskrivet på at de kategorier tillitsvalgte som er nevnt kan mistenkes for å fremme sitt partis interesser i strid med de straffebestemmelser det er vist til i overvåkingsinstruksens § 2. Man så det altså slik at det var en formodning for at personer med ledelsesfunksjoner i disse organisasjonene kunne mistenkes for å foreta eller å kunne forberede handlinger i strid med disse bestemmelser.

Mot slutten av 1980-tallet og på begynnelsen av 1990-tallet ga ledelsen ved Overvåkingssentralen på flere møter uttrykk for at den ekstreme høyresiden skal prioriteres.

På overvåkingstjenestens landskonferanse i 1992 la overvåkingssjef Grøndahl frem prioriteringer for tjenesten. Han uttalte at «rundskriv 3/88 fortsatt har gyldighet med unntak av venstresiden».

8.1.4. Rettsregler, rundskriv mv om metoder

8.1.4.1. Innledning

Overvåkingsinstruksene inneholder i meget beskeden utstrekning regler om overvåkingstjenestens metoder. Om overvåkingsinstruksenes regler om kilder og kildevern vises til 8.2.4.1.

Overvåkingspolitiets virksomhet er i likhet med politiet for øvrig underlagt bestemmelsene i politiloven og politiinstruksen. Politiloven av 3. mars 1936 nr 3 og den tidligere politiinstruks av 6. februar 1920 inneholder ikke bestemmelser som er av nevneverdig interesse for kommisjonens gransking av overvåkingstjenestens metoder. Av en viss interesse er imidlertid den nye politiinstruks, fastsatt ved kronprinsregentens resolusjon av 22. juni 1990 § 3-1 første ledd, der det er fastslått at politiet ved iverksettelse og gjennomføring av en tjenestehandling kan gripe inn på den måte og med de midler som er lovlige

«og som finnes nødvendige og forholdsmessige i betraktning av situasjonens alvor, tjenestehandlingens art og formål og omstendighetene forøvrig».

En tilsvarende bestemmelse er også tatt inn i politiloven av 4. august 1995 nr 53 § 6 annet ledd. Bestemmelsene har sammenheng med det alminnelige forholdsmessighetsprinsipp i strafferettspleien,⁵³ som stiller krav om at straffeprosessuelle

tvangsmidler ikke må innebære et uforholdsmessig inngrep, jf under kommisjonens vurdering i 9.4.3.

Metoder som har karakter av tvangsmidler, slik som ransaking og beslag, eller som er et inngrep i borgernes rettsområde, slik som postkontroll og telefonavlytting, krever lovhjemmel i kraft av legalitetsprinsippet, jf 6.2.4 og 9.4.2.

Ved etterforskning av straffesaker gjelder straffeprosesslovens og påtaleinstruksens regler. Av særlig interesse for granskingen er straffeprosesslovens regler om ransaking og beslag, som er nærmere fremstilt under 8.1.4.5 nedenfor.

Enkelte etterforskningsmetoder innebærer at det foretas handlinger som i utgangspunktet er forbudt ved lov, men slik at det i visse situasjoner er hjemmel for at retten eller påtalemyndigheten kan samtykke til bruk av metoden. Dette gjelder brev-, telegram- og telefonkontroll, jf 8.1.4.3, ransaking og beslag, jf 8.1.4.5, og hemmelig fjernsynsovervåking av offentlig sted eller arbeidssted, jf 8.1.4.4.

Andre metoder kan være forbudt og straffbare uten at det foreligger hjemmel for samtykke fra påtalemyndigheten eller retten. Dette gjelder romavlytting, jf 8.1.4.2.

At en etterforskningsmetode ikke er forbudt ved lov, betyr ikke uten videre at den er tillatt. Enkelte metoder er slike inngrep i borgernes rettsområde at de krever hjemmel i lov etter legalitetsprinsippet, jf ovenfor. Høyesterett har dessuten i avgjørelser i Rt 1984 side 1076 og 1992 side 1088 fastslått at såkalte ekstraordinære etterforskningsmetoder, slik som infiltrasjon og provokasjon, er underlagt skranker som i mangel av lovregulering beror på de alminnelige rettsprinsipper som ligger til grunn for strafferettspleien.

Felles for reglene om straffeprosessuelle tvangsmidler og reglene om post-, telegram- og telefonkontroll, er at slike midler bare kan brukes ved etterforskning av straffesaker, basert på nærmere kvalifisert mistanke. Ved overvåkingstjenestens forebyggende virksomhet er det ikke hjemmel for bruk av slike midler.

Overvåkingstjenestens forebyggende overvåkings- og registreringsvirksomhet består i stor grad av innhenting og bearbeiding av informasjon med sikte på å forebygge og motvirke anslag mot rikets sikkerhet i saker der det ikke er grunnlag for etterforskning. Denne virksomheten er blant annet basert på informasjon fra åpne kilder, fra personlige kilder og informanter, og på observasjon, spaning og skygging. Politiet må ofte opptre skjult for å kunne oppnå de tilsiktete resultater. Slike metoder, som for øvrig også brukes ved etterforskning av straffesaker, er ikke lovregulert og krever i alminnelighet neppe lovhjemmel, jf 8.1.4.6 og 9.4.2.

Dersom metodene for innhenting av opplysninger har karakter av aktiv overvåking, gjelder imidlertid fra 1970 som begrensning for overvåkingstjenesten at tiltakene ikke kan iverksettes på grunnlag av lovlig politisk virksomhet eller lovlig politisk medlemskap alene, jf 8.1.3.2.

Overvåkingsinstruksene definerer ikke nærmere hvilke metoder som skal anses som overvåking. Om dette vises til 8.2.1. Kommisjonens vurdering av bruk av aktive overvåkingstiltak fremgår av 9.6.

⁵³ Se bl a strprl § 174 og § 184 om pågrepelse og fengsling, jf Bjerke og Keiserud Straffeprosessloven med kommentarer I side 461-462